

SÁCH KỸ THUẬT SỐ: THỰC CHẤT, VẤN ĐỀ VÀ TRIỂN VỌNG

FRANÇOIS BENHAMOU. Le livre numérique. Ni tout à fait le même, Ni tout à fait un autre. *Esprit*, Mars - Avril 2009, pp. 73-85

NGUYỄN CHÍ TÌNH
lược thuật

Sách kỹ thuật số hay còn gọi là sách số là cuốn sách được thể hiện dưới hình thức số hóa bằng cách sử dụng kỹ thuật số, để cho người đọc có thể đọc thông qua một *thiết bị đọc* gọi là *đầu đọc* (*reader* trong tiếng Anh và *tablette* trong tiếng Pháp). Với thiết bị điện tử này, người ta có thể tìm đọc sách trên mạng, qua máy vi tính và cả điện thoại...

Cho tới nay, sách số có nhiều hình thức khác nhau, từ cuốn sách số hóa rất gần với văn bản ban đầu cho đến cuốn sách được viết dành riêng cho hình thức số, đi qua hình thức một vật thể lai tạp, có văn bản số, nhưng đã được thêm vào nhiều chiều kích mới như âm nhạc, hình ảnh động.

Sự phát triển nhanh chóng của loại hình sách kỹ thuật số là không thể phủ nhận, tuy nhiên, theo tác giả bài viết này, hiện nay, chưa có điều tra tổng hợp về cái hay và cái dở, thuận lợi và khó khăn của loại hình sách số, nhưng theo tình hình thực tế, những người nghiên cứu văn hóa xã hội đã phải đặt ra những câu hỏi: Sách số có còn là một

cuốn sách không? Câu hỏi có vẻ lạ lùng, nhưng kéo theo nó rất nhiều vấn đề: áp dụng thuế giá trị gia tăng như thế nào? có phải điều chỉnh giá không? làm thế nào để duy trì một mạng lưới các hiệu sách? cơ bản hơn là vai trò của nhà xuất bản sẽ như thế nào? vị thế của tác giả sẽ ra sao? Một điều bao trùm mà người ta có thể nói là: nếu sách số vẫn còn là một cuốn sách thì nó không thể hoàn toàn là một cuốn sách như trước đây.

Dưới đây là những phân tích, khảo sát các vấn đề liên quan đến tác dụng, ý nghĩa văn hóa xã hội của sách số, tính kinh tế của loại sản phẩm văn hóa này, cuối cùng, xác định thái độ văn hóa đối với sách số trong tương lai.

I. Nhìn lại thị trường sách số hiện nay

Nhìn chung, ngay ở những nước phát triển nhất về khoa học công nghệ, thì thị trường sách số vẫn còn là một thị trường quá hẹp, chiếm khoảng từ 1 - 3% thị trường sách nói chung. Nhưng điều đáng chú ý là tốc độ phát triển của nó nhanh hơn nhiều so với thị trường sách in giấy xưa kia ở thời kỳ đầu. Chẳng

hạn, ở Mỹ, năm 2007 đã có 400 nghìn thiết bị đọc được bán ra, cuối năm 2008 con số đó tăng gấp đôi, và đầu 2009 thì tất cả các thiết bị đọc được sản xuất ra đều không còn trong kho dự trữ. Ở Nhật Bản, hiện nay, thị trường sách điện tử đã vượt quá 60 triệu Euro. Ở Trung Quốc, thị trường này bùng nổ với thành công của các cuốn tiểu thuyết “tí hon”, đọc được trên điện thoại di động, viết riêng cho điện thoại di động, và đôi khi lại có thể chuyển lên giấy. Tác giả lý giải hiện tượng này như sau:

- Những người kinh doanh sách số đã đưa ra được một số lượng đầu sách đa dạng và hấp dẫn, khiến cho người mua thiết bị thấy rằng với một khoản chi ít ỏi lại có thể tiếp cận được với một khối lượng sản phẩm văn hóa nhiều hơn hẳn, và như vậy, số tiền chi ra để mua thiết bị trở thành chìa khóa mở cửa vào nhiều sản phẩm văn hóa khác nhau, chứ không đơn giản là số tiền bỏ ra mua một cuốn sách như trước đây.

- Vẫn là sự đáp ứng những nhu cầu tiềm ẩn của người đọc, các nhà kinh doanh sách số đã tìm cách đưa ra kèm theo sản phẩm chính là cuốn sách những sản phẩm phụ khác mà kỹ thuật hiện đại cho phép, coi như một sự bổ sung hàng hóa tinh thần không mất tiền, như các đầu đọc và các DVD, các máy tính trò chơi đa dạng. Nói như tác giả bài viết: “Số người mua một thiết bị càng tăng thì những người sáng chế và sản xuất càng quan tâm tạo ra những trò chơi gắn liền với thiết bị đó, và thiết bị càng có cơ hội được bán nhiều để rồi kích thích việc sản xuất ra những tiết mục mới” (tr.76).

Kinh nghiệm chung ở đây là không nên hạn chế sự phong phú trong việc cung cấp những sản phẩm tinh thần

kèm theo sách số. Các hãng Sony, Fnac và Nhà xuất bản Hachette đã có một bài học đắt giá về vấn đề này. Họ liên minh với nhau để đưa ra hai nghìn đầu sách, trong đó có những đầu sách thuộc loại bán chạy nhất. Thiết bị để đọc hai nghìn đầu sách này được bán với giá 299 Euro. Nhưng tất cả chỉ bó hẹp trong khối lượng sách đưa ra, và người ta không cho phép người đọc nhận được một đầu sách hay một tiết mục giải trí nào khác. Kết quả là người đọc cảm thấy đã đầu tư một khoản tiền khá lớn cho chỉ một thiết bị với những cuốn sách mà chưa chắc họ đã yêu thích. Một số người mua đầu tiên đã không hào hứng lôi kéo thêm người mua mới.

Trong khi đó, Nhà xuất bản Gallimard đưa ra một chiến lược trái ngược. Họ thông báo tám nghìn đầu sách số hóa của họ, có thể đọc trên các trang web của các cửa hàng sách của mình, cũng như của các cửa hàng sách độc lập khác. Mối quan tâm của nhà xuất bản ở đây là tạo ra một sản phẩm ảo tương đương của một hiệu sách truyền thống rộng lớn. Đối với người sử dụng, cuốn sách được xuất bản bởi một nhà xuất bản nào đó không phải là điều quan trọng, ngược lại người mua/người đọc có được một nguồn cung cấp ít ra cũng đa dạng như trong thế giới sách in giấy, và có thể chuyển tải cuốn sách vào thiết bị của mình.

II. Những vấn đề đặt ra

1. Đi tìm một mô hình kinh tế

Sách số là một sản phẩm thể hiện sự ứng dụng những phát minh khoa học công nghệ mới nhất của loài người trong đời sống văn hóa - một khuynh hướng tất yếu của sự phát triển xã hội hiện đại. Tuy nhiên, hiện nay lợi nhuận mà người ta thu được từ đây, nếu có, cũng

còn rất ít ỏi. Như tác giả bài viết nhận xét: “Sách số không thể sinh lợi, ít nhất trong thời hạn ngắn; thị trường đang ở những bước chập chững, công nghệ không chắc chắn, các chu kỳ phổ biến vẫn còn ít được biết đến. Với thị trường bó hẹp, doanh số rất yếu, ngay cả ở những nước mà nguồn cung cấp còn phong phú hơn cả nước Pháp” (tr.78).

Trước hết, hãy xem xét vấn đề giá thành sản phẩm. Theo thỏa thuận của một số nhà xuất bản và công ty phát hành sách số, thì giá bán của một cuốn sách số phải ở khoảng thấp hơn giá xuất bản trên giấy là 10 - 15% mới bảo đảm được cho người sản xuất trang trải những chi phí cần thiết. Nhưng sự chênh lệch về giá thấp như vậy giữa một hình thức sách đã quá quen thuộc, được bảo đảm về mặt sở hữu và giá trị, với một hình thức sách còn rất mới mẻ mà bất cứ một người tiêu thụ nào cũng có cảm giác đi vào một cuộc phiêu lưu - thật ra không hợp lý chút nào. Ở đây, cần nhấn mạnh một hiện tượng tâm lý: Người sở hữu một cuốn sách giấy trắng mực đen, nghĩa là hiện thân của một đồ vật cụ thể, sẽ có cảm giác an toàn khác hẳn với người sở hữu một cuốn sách số chỉ nằm trên mạng, trên máy vi tính, hoặc trong một thiết bị trung gian vốn cam lạng.

Trong một cuộc điều tra gần đây đối với những người mua tiềm năng liên quan đến thiết bị đọc với câu hỏi “Bạn có muốn sở hữu một thiết bị đọc không?”, thì 29% trả lời có, nhưng phần lớn là để đọc báo, 17% trả lời là có thể chuyển tải các cuốn sách. 61% chủ hiệu sách không cho rằng sách số là một mối đe dọa đối với sách in giấy, và 86% trong số họ muốn rằng nhà xuất bản sách giấy tiếp tục làm chủ chính sách

giá cả. Với câu hỏi “Với giá bao nhiêu thì người mua có thể sẵn sàng đổi một cuốn sách giấy lấy một cuốn sách số?”, câu trả lời là: Với một cuốn tiểu thuyết in giấy 14 Euro, người ta bằng lòng đổi lấy cuốn tiểu thuyết đó dưới hình thức sách số với giá 6 Euro; còn mức chênh lệch chấp nhận được giữa giá một cuốn sách tranh in giấy và một cuốn sách tranh số là 9 Euro và 5 Euro. Ở Mỹ, theo phương châm khuyến khích công nghệ mới, trong hầu hết trường hợp, người ta quy định giá những cuốn sách số là 9,99 USD, bất chấp giá cuốn sách giấy là bao nhiêu. Có nhà xuất bản còn kêu gọi đặt giá sách số rất thấp để có thể bán được các thiết bị chuyển tải hay thiết bị đọc.

Một điều nữa cũng làm nhiều người lo lắng là trong khi vấn đề sinh lợi và giá cả của cuốn sách số chưa đi tới thống nhất, thì cũng chính nhờ vào công nghệ mới, người ta có thể tính đến sự xuất hiện những sản phẩm công nghệ và văn hóa khác lời cuốn người đọc thông qua sự đơn giản trong sử dụng và giá cả chấp nhận được. Chẳng hạn, người ta nói đến những thiết bị của công nghiệp mạng, hay những thiết bị chuyển tải và tư vấn sách báo trên một máy chuyển, những thiết bị đọc thông qua điện thoại di động, v.v... Chính vì vậy mà Bruno Patino đã lo lắng nói đến “những đối lập lợi ích và những cạnh tranh mới giữa các tác giả truyền thống của việc sản xuất sách và những nhân tố mới này, những nhân tố thể hiện một văn hóa kinh doanh, mối quan hệ với những vấn đề sở hữu trí tuệ và xúc tiến sáng tạo rất xa lạ với cuốn sách” (tr.80).

2. Những hậu quả văn hóa

Có lẽ, với sách số, vấn đề hậu quả văn hóa là đáng quan tâm hơn cả. Có một số khía cạnh ở đây cần nêu lên:

- Người ta thường nói cuốn sách từ nghìn xưa đến nay vẫn đóng vai trò chủ yếu, nếu không nói là quyết định, trong sự phổ biến kiến thức, giáo dục tư tưởng cho nhiều thế hệ con người, nghĩa là xây dựng nền tảng cho sự tiến bộ của tri thức để từ đây có sự tiến bộ của xã hội.

Trong khi đó, sách số ngày nay không phải là một cuốn sách theo định nghĩa cổ điển đã được thừa nhận, nhất là, với những điều kiện của công nghệ mới, nó được phép trở thành một vật thể hỗn tạp, gồm cả âm nhạc, hình ảnh động chẳng hạn. Từ đây, người ta đặt câu hỏi: Sách số có còn đóng được vai trò văn hóa như những cuốn sách từng có trong lịch sử, thậm chí có nên gọi đó là cuốn sách nữa hay không, mà nên dùng một cái tên khác, chẳng hạn như có người đề nghị, “thiết bị số hóa của cuốn sách”, hoặc “nội dung cuốn sách X tin học hóa”, v.v...

- Kỹ thuật số cùng với mạng Internet cho phép xuất hiện rất nhiều sản phẩm sách không cần in ấn, được gọi là tác phẩm, với những người sản xuất ra nó được gọi là tác giả. Không có sự lựa chọn, không có sự kiểm soát, và cũng không có những tiêu chí nào buộc người ta phải tuân theo. Một chân lý mà thế giới sách từ ngàn xưa đã chứng nghiệm, nay bộc lộ rõ hơn bao giờ hết: Không phải muốn viết sách là viết được sách hay, thậm chí không phải cuốn sách được đưa cho người khác đọc là cuốn sách nên đọc. Đã có hiện tượng, không hẳn chỉ vì động cơ kinh tế, là rất nhiều người nhảy vào lĩnh vực văn học, khoa học, ngôn ngữ và nghệ thuật mà không hề có khả năng làm việc đó, hay không đáng để xã hội giao cho làm việc đó. Nói như tác giả bài viết: “Một sự bành trướng hiện tượng sản xuất quá tải, không có tiêu chí về chất lượng,

không hề tạo thuận lợi cho sự gia tăng yêu cầu hay vị thế của các tác giả, những người bị nhấn chìm trong cái đám đông những con người có thể có mưu đồ nhảy vào lĩnh vực văn học và cả những người chọn nhầm đường” (tr.80). Như thế, cuốn sách số sẽ không có tác dụng mở đường cho nhiều tác giả ưu tú, mà ngược lại, có thể làm cho các tác giả ưu tú bị chen đường chiếm lối vì những tác giả vô tài. Nghĩa là, ngay từ đầu nguồn của cuốn sách, người ta đã đặt ra vấn đề có ý nghĩa văn hóa lớn là chất lượng của bản thân sản phẩm văn hóa.

- Với người đọc, đối tượng được phục vụ của sách, vấn đề cũng có ý nghĩa nan giải về văn hóa. Trước hết, như đã đề cập ở trên, với kỹ thuật số, sách có thể xuất hiện rất nhiều trên mạng, trong những thiết bị đọc. Lần đầu tiên với một màn ảnh vài tác vuông, hay với một cái máy vài trăm gram, người ta đã có thể tiếp xúc và đọc hàng ngàn cuốn sách khác nhau. Người đọc, đến lượt mình, lại bị ngập chìm giữa một thế giới sách hỗn loạn như họ đã từng bị ngập chìm giữa một thế giới thông tin của báo chí và các phương tiện truyền thông khác. Với người đọc, cuốn sách số hiện lên như một thiết bị thông báo vô cảm, tuy chính xác, trong khi cuốn sách giấy mới là một đối tượng thực sự để người ta lật đi lật lại, đào sâu, suy luận, và vì vậy đóng vai trò một đối tác có ý nghĩa tinh thần và cả tình cảm. Người ta cho rằng, cần phải thừa nhận điều này như một hạn chế tất yếu của khoa học công nghệ trước con người với những đặc điểm nhân học mà không một máy móc nào thay thế được.

- Sự xuất hiện của sách số còn mang đến một nguy cơ mới được gọi là “sự phi trung gian hóa” trong thế giới sách. Có nghĩa là từ nay về sau, không còn cần

đến các hiệu sách như ta vẫn thấy khắp nơi. Hơn cả một địa điểm kinh doanh, các hiệu sách là một địa điểm văn hóa, có tác dụng thực sự trong đời sống văn hóa của cộng đồng, kể cả với những người ít đọc sách hay không đọc sách. Đó là ta chưa nói đến những hoạt động phụ thường được tổ chức ở các hiệu sách như quảng cáo sách, triển lãm sách, tổ chức giới thiệu sách, v.v... Nhưng ngày nay, sự ra đời của sách số đang đe dọa xóa bỏ các hiệu sách, và như thế xóa bỏ luôn cả một biểu tượng văn hóa ngàn đời của nhân loại. Điều đó có ích chăng?

3. Người đọc, mối quan hệ giữa người đọc và tác phẩm, tác giả

Đối với sách thì vấn đề cách đọc và người đọc có ý nghĩa quyết định cho số phận và tác dụng của cuốn sách.

Về vấn đề này, người ta cho rằng, với sự xuất hiện sách số, việc đọc chứng kiến hai sự đảo lộn cơ bản. *Thứ nhất*, đó là một quá trình chia nhỏ, cắt đoạn giống như quá trình đối với khán giả truyền hình, nghĩa là làm cho văn bản thoát ra khỏi mảnh đất của mình, thoát ra khỏi cái nền bằng giấy, và như vậy cũng làm cho việc đọc không còn giữ cái tuyến tính nguyên thủy của văn bản. *Thứ hai*, khả năng tương tác của người đọc với văn bản. Người đọc sách số có thể thực thi quyền của mình đối với văn bản, một quyền không được quy thành luật, nhưng mang lại cho anh ta do công nghệ mới. Trong tình hình hiện nay, đã có những tác giả công bố cuốn sách của mình theo nhiều kỳ, và sau mỗi kỳ như vậy họ nhận và xử lý những phản ứng của người đọc để thực hiện những diễn biến tiếp theo của cuốn sách. Như vậy, ta có một hình thức xã hội hóa cuốn sách. Đây là điều hay hoặc dở đối với chất lượng cuốn sách thì còn phải bàn cãi, và việc người đọc tham gia vào tiến trình

hình thành cuốn sách một cách gần như trực tiếp có phải là mong muốn của các tác giả hay không cũng còn phải bàn. Để trả lời dứt khoát vấn đề này, còn phải đợi thời gian. Điều cuối cùng đối với người đọc là vấn đề sở hữu sản phẩm văn hóa. Không giống như trước kia, sự sở hữu sách số hiện nay lại phải thông qua những thiết bị điện tử, những kết cấu mạng, chứ không còn là những vật phẩm cụ thể có màu sắc, có hình hài và sờ mó được như một cuốn sách in. Chính ở đây đặt ra vấn đề tác động đối với ý thức của người đọc và cũng là quan niệm của người đọc đối với vấn đề sở hữu một sản phẩm văn hóa. Trên các diễn đàn khác nhau, vấn đề này còn được bỏ ngỏ.

III. Đôi điều về thái độ và chính sách đối với sách số

Như đã trình bày, lĩnh vực sách là một trong những lĩnh vực văn hóa truyền thống tiếp nhận sau cùng những thành tựu của công nghệ tin học hiện đại, và tuy gần đây đã có những bước phát triển nhất định, thì vẫn chậm chạp so với các lĩnh vực khác. Hiện nay, người ta vẫn đang thảo luận cả về thái độ, chính sách nên có đối với vấn đề sách số.

Nói chung, ý kiến của nhiều nhà khoa học và kinh doanh là nên có thái độ khuyến khích đối với hình thức sách này. Bởi vì kỹ thuật số là một thành tựu khoa học công nghệ có rất nhiều ưu thế có thể tận dụng đối với việc truyền bá sách, trong khi cho đến nay, sách in giấy, tuy phát triển mạnh mẽ, vẫn chưa thể nói là thực hiện đầy đủ những chức năng cần thiết của cuốn sách, do vẫn có những hạn chế nhất định về điều kiện in ấn, vận chuyển, bảo quản, và ở một mức độ nào đó là điều kiện thời gian, năng lực nhiều mặt của người đọc. Trong tình hình hiện nay, nhiều ý kiến cho rằng, nên hỗ trợ cả về tài chính và phương tiện để truyền bá những cuốn sách số có nội dung phổ biến

rộng rãi cho công chúng, nhằm tạo điều kiện cho những kiến thức cần thiết nhất, sơ đẳng nhất đến với những khối người đông đảo. Như vậy, các chính quyền và các tổ chức xã hội, trong mối quan hệ với các tập đoàn kinh doanh, cần làm sao cho giá cả những cuốn sách số, những thiết bị đọc điện tử rẻ hơn nữa, phù hợp với túi tiền của càng nhiều người càng tốt. Nhưng mặt khác, người ta cho rằng bản thân các sách số cũng không thể quên những nội dung có tính chất nghiên cứu, tham khảo, chứa đựng những yếu tố khoa học và lý luận sâu sắc. Bởi vì, nói chung hiện nay, đây là lĩnh vực sách bị người đọc coi nhẹ nhất. Việc công bố những cuốn sách như thế, trước hết sẽ có tác dụng đánh động, thông báo và cổ vũ người đọc chú ý đến những vấn đề khoa học, lý luận nhiều hơn.

Dựa trên yêu cầu thực tế hiện nay, nhiều người đề nghị nên có một sự kết hợp dựa trên mục tiêu văn hóa chung giữa hoạt động của sách số và hoạt động của sách in giấy. Không nên coi đây là hai thị trường đối lập, tranh giành ảnh

hưởng của nhau, mà trái lại, hai thị trường này, với những đặc điểm, ưu thế riêng của mình, có thể hỗ trợ nhau và giúp nhau phát huy tác dụng. Có những cuốn sách số gợi ý cho người ta tìm đến sách in giấy, và ngược lại, có những cuốn sách in giấy khiến người đọc có yêu cầu tìm đến những cuốn sách số tương đương. Đặc biệt, nhiều người cho rằng trong khi phát triển sách số, phải không ngừng duy trì và đẩy mạnh việc đọc sách theo kiểu truyền thống trên giấy, bởi vì đó vẫn là kiểu đọc sách duy nhất đem lại kiến thức nghiêm túc và tạo nền tảng cho văn hóa.

Điều cuối cùng có thể nói ở đây là, sách số vẫn là một lĩnh vực mà nhân loại đang tiếp tục tìm tòi và sáng tạo, coi như đóng góp cho sự hình thành một sản phẩm văn hóa độc đáo của thời đại, vừa không giống với cuốn sách in truyền thống, nhưng lại vừa gắn liền với cuốn sách truyền thống đó, cùng những thành tựu quý báu sống còn mà cuốn sách đã đạt được qua trường kỳ tồn tại của nhân loại và nền văn hóa nhân loại.

(tiếp theo trang 59)

Trước thực trạng đó, Hội thảo nêu bật những vấn đề cấp thiết đang đặt ra cho công tác đào tạo nhà báo phát thanh hiện nay, đó là: kết hợp chặt chẽ giữa lý thuyết và thực hành, giữa lý luận và thực tiễn; nâng cao chất lượng sinh viên; chuẩn hoá nội dung, phương pháp, tiêu chí đánh giá các kỹ năng trong quá trình thực hành. Bên cạnh đó, công tác bồi dưỡng phải dựa trên điều kiện, năng lực thực tế cũng như nhu cầu cụ thể của từng đài phát thanh.

Để nâng cao hiệu quả của các chương trình phát thanh hiện nay, theo các đại biểu, cần thực hiện 3 giải pháp sau: Thay

đổi cách thức tiếp nhận bằng một chiến dịch nhằm thu hút công chúng đến với phát thanh và hiểu được lợi thế trong việc tiếp nhận thông tin từ các chương trình phát thanh; Cải tiến chương trình phát thanh; Đổi mới phương pháp đào tạo nhà báo phát thanh ở các cơ sở đào tạo.

Hội thảo đã giúp cho các cơ quan truyền thông đại chúng nói chung của Việt Nam, cơ quan phát thanh của Trung ương và địa phương nói riêng có cơ sở để xây dựng lại về mặt hình thức cũng như nội dung các chương trình phát thanh cho phù hợp với nhu cầu của người dân.

HUỆ NGUYỄN